

Άννα Σκλαβενίτη

**Νικηφόρος Γρηγοράς, ένας πρώιμος ουμανιστής (ca 1293-1359):
μαρτυρίες, σχόλια και σύμβολα για την πανίδα**

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς είναι υπόδειγμα λογίου πανεπιστήμονος και εκπροσώπου της λεγόμενης Παλαιολόγειας Αναγέννησης των γραμμάτων. Μαθητής του Θεοδώρου Μετοχίτη, μελέτησε κοντά του την Αστρονομία και έγινε ο «διάδοχος της σοφίας του» στη Μονή της Χώρας, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ίδιου, αλλά και του διδασκάλου του. Μάλιστα, η ενασχόλησή του με την Αστρονομία απέδωσε καρπούς, καθώς ο Γρηγοράς κατά τη δεκαετία του 1320 πρότεινε τη διόρθωση του υπολογισμού της εορτής του Πάσχα, ενώ συνέταξε και ένα εγχειρίδιο για την κατασκευή αστρολάβου.

Μαρτυρημένα επίσης την ίδια δεκαετία λειτούργησε στη μονή της Χώρας και το Διδασκαλείο του Νικηφόρου Γρηγορά, ένα σχολείο με απαιτήσεις και με έμφαση και στο quadrivium (μελέτη Γεωμετρίας, Αριθμητικής, Αστρονομίας, Μουσικής), πέρα από τη μελέτη της Ρητορικής και της Λογικής. Στη μονή της Χώρας παρήχθησαν επίσης, υπό την καθοδήγηση του Γρηγορά, πολλά χειρόγραφα, σε μερικά από τα οποία μας σώζονται και αυτόγραφες σημειώσεις του. Στους μαθητές του ξέρουμε ότι ανήκαν σημαντικοί λόγιοι της εποχής όπως ο Ισαάκ Αργυρός.

Ο Γρηγοράς έζησε πολλές πολιτικές ανατροπές κατά τη διάρκεια του βίου του, όπως τον εμφύλιο μεταξύ του Ανδρονίκου Β΄ και του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1321-1328) και τον εμφύλιο μεταξύ Ιωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνού και Άννα της Σαβοΐας (1341-1347). αυτές μάλιστα τον επηρέασαν άμεσα. Καθοριστικότερη ωστόσο και από τις πολιτικές αναταραχές στάθηκε η ανάμιξή του στην παλαμική έριδα από το 1347 και μετά. Η ανάμιξη αυτή στάθηκε μοιραία για τη μετέπειτα πορεία της ζωής του, καθώς είχε ως αποτέλεσμα την αφοσίωσή του στη συγγραφή δογματικών λόγων κατά των ησυχαστών (*Αντιρρητικοί Πρότεροι και Αντιρρητικοί Ύστεροι λόγοι*), τον σταδιακό παραγκωνισμό του από την αυτοκρατορική αυλή κατά τα έτη 1347-1351, τον κατ' οίκον εγκλεισμό του για τέσσερα περίπου χρόνια (1351-1354) και εν τέλει τη διαπόμπευση του λειψάνου του μετά τον θάνατό του.

Από τα σωζόμενα έργα του Γρηγορά ξεχωρίζει η *Ρωμαϊκή Ιστορία* που συνεχίζει το ιστορικό έργο του Γεωργίου Παχυμέρη. Το μακροσκελές αυτό έργο ξεκινά με τη

φιλοδοξία να περιγράψει με αντικειμενικό τρόπο τα γεγονότα μετά την άλωση του 1204, ωστόσο από τη στιγμή που ο συγγραφέας εμπλέκεται στην ησυχαστική έριδα το έργο μετατρέπεται σε μια αφήγηση που υπερασπίζεται την μερίδα των αντιπαλαμιτών, διανθισμένη με μακροσκελείς δογματικούς λόγους. Εκτός της *Ρωμαϊκής Ιστορίας*, μεγάλο ενδιαφέρον έχουν οι σωζόμενες επιστολές του Νικηφόρου Γρηγορά, μέσα από τις οποίες μπορεί ο αναγνώστης να ανιχνεύσει τόσο τις συγγραφικές του προτιμήσεις, όσο και την κοσμοθεωρία του. Στο σύνολο του έργου του πολυάριθμες είναι οι αναφορές του στην *θύραθεν* παιδεία, την οποία θεωρούσε απαραίτητο προσόν για κάθε άνθρωπο που επεδίωκε ένα σημαίνον αξίωμα στην κοινωνία. Ρεαλιστής και ορθολογιστής στα νεανικά του χρόνια, ο Γρηγοράς γίνεται υποκειμενικός και δογματικός μετά την εμπλοκή του στην ησυχαστική έριδα (1347-1359). Εντούτοις, πολλές από τις απόψεις του προσιδιάζουν σε άνθρωπο που ακροβατεί ανάμεσα στον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση που έμελλε να ανατείλει τους επόμενους αιώνες.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

A. Εκδόσεις των έργων του Νικηφόρου Γρηγορά

- *Ρωμαϊκή Ιστορία* : έκδ. L. Schopen- I. Bekker, *Nicephori Gregorae historiae Byzantinae*, I- III [CSHB], Bonnae 1829-1855.
- *Αντιρρητικοί Πρότεροι* : έκδ. H.-V. Beyer, *Nikephoros Gregoras, Antirrhetica I, Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von H-V. Beyer*, Wien 1976.
- *Επιστολαί* : έκδ. P.A.M. Leone, *Nicephori Gregorae Epistulae*, το. 1-2, Matino 1982.

B. Μονογραφίες-μελέτες

- Jean Louis van Dieten, *Nikephoros Gregoras, Rhomäische Geschichte-Historia Rhomaike- übersetzt und erläutert von J. L. van Dieten*, I-IV, Stuttgart 1973-2003.
- Guiland Rodolphe, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926.
- Άννα Σκλαβενίτη, «Το διδασκαλείον του Νικηφόρου Γρηγορά», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 28 (2018), 141-167.

- Άννα Σκλαβενίτη, *Συμβολή στη μελέτη των επιστολών του Νικηφόρου Γρηγορά*, Αθήνα 2019.

Στη βάση δεδομένων του Έργου: «Ημερη και άγρια πανίδα στον ελλαδικό χώρο (4ος-15ος αι.)» της Πράξης: «ΑΝΑΒΑΘΜΙΣ. Ανάπτυξη της ιστορικής έρευνας: Μελέτες και ψηφιακές εφαρμογές» και στο Πρόγραμμα του ΠΕ/ΕΙΕ: «Καθημερινός και Κοινωνικός Βίος των Βυζαντινών». αποδελτιώσαμε χωρία που αναφέρονται σε ζώα, είτε με αλληγορική, είτε με πραγματική σημασία από τα έργα του Γρηγορά (Επιστολές, *Ρωμαϊκή Ιστορία*). Οι αναφορές στις επιστολές (18 τον αριθμό) είναι κατά βάση αλληγορικές και σχετίζονται είτε με μύθους που είχε διαβάσει ο συγγραφέας, είτε με τη διάθεσή του να παραλληλίσει τους αλληλογράφους ή τους αντιπάλους ή ακόμα και άλλους λαούς με ορισμένα είδη του ζωικού βασιλείου. Φυσικά, από τον παραλληλισμό αυτόν δεν λείπει η σκωπτική διάθεση και η σαφής τάση για αξιολογικές διακρίσεις ανθρώπων και εθνών. Να σημειωθεί εδώ ότι από τα χωρία που αποδελτιώσαμε λείπει ένα μεγάλο μέρος, στο οποίο ο Γρηγοράς αναφέρεται με σαρκασμό σε εχθρούς του, παραλληλίζοντάς τους με έντομα. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο συγγραφέας παραθέτει χωρία από αισώπειους μύθους που δεν μας σώζονται πλέον από τη χειρόγραφη παράδοση.

Τα χωρία που παραθέτουμε από την *Ρωμαϊκή Ιστορία* (16 τον αριθμό) αναφέρονται κυρίως σε πολιορκίες πόλεων και σε μάχες που διεξήχθησαν στον ελλαδικό χώρο, άρα πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτά παίζουν τα πολεμικά άλογα και η τύχη των αναβατών τους. Εδώ εντάσσονται και δελτία που περιγράφουν την τύχη των οικοσίων ζώων στον μεγάλο λοιμό του 1347-1348, ο οποίος έπληξε αρκετά νησιά και παραλιακές πόλεις. Ενδιαφέρον έχει και η αποδελτίωση της περιγραφής περιπλανώμενων ακροβατών, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν και άλογο για τα επικίνδυνα ακροβατικά τους. Από τα παραπάνω δελτία ανιχνεύεται το ζωηρό ενδιαφέρον του Γρηγορά για τα πολιτικά, οικονομικά αλλά και πολιτιστικά δρώμενα της εποχής του. Ας σημειωθεί βέβαια εδώ ότι ο ίδιος δεν υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των μαχών που περιγράφει και ότι βασική πηγή πληροφόρησής του, τουλάχιστον για τα έτη ως το 1347, υπήρξε ο μέγας δομέστικος και μετέπειτα αυτοκράτορας Ιωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός. Άλλωστε, μεταξύ του Γρηγορά και του Καντακουζηνού υπήρχε συχνή αλληλογραφία, ψήγματα μόνο της οποίας ανιχνεύονται στο σωζόμενο επιστολογραφικό corpus του πρώτου, εκδεδωμένο από τον P.A.M. Leone.

Εκτός από τα realia της *Ρωμαϊκής Ιστορίας*, θα πρέπει οι μελετητές να γνωρίζουν ότι και στο ιστορικό έργο του Νικηφόρου Γρηγορά υπάρχουν αναφορές σε ζώα που είναι είτε αλληγορικές, είτε παραπέμπουν στη λογοτεχνική ή ρητορική πρόσληψη της φύσης (π.χ. *έκφρασεις*). Από την τελευταία κατηγορία, παραθέσαμε δελτία που αναφέρονται στην παραδείσια ομορφιά της μοναστικής πολιτείας του Άθω, στην οποία πουλιά και μέλισσες συμπλέκονται με δέντρα και φυτά, δημιουργώντας έναν χώρο εξωκοσμικό.